

XX. Yüzyılda Rusya Tarih Yazımında Avrupa'nın Ortaçağ Tarihinin Dönemselleştirme Algısı The Periodization of European Medieval History in Russian Historiography in the 20th Century

Yegane ÇAĞLAYAN

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Doç. Dr. Yegane ÇAĞLAYAN

Muğ Alparslan Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muğ, Türkiye

ORCID: [0000-0001-5462-2954](https://orcid.org/0000-0001-5462-2954)

e-mail: y.caglayan@alparslan.edu.tr

Başvuru/Submitted: 23.10.2023

Kabul/Accepted: 26.02.2024

Atf: Çağlayan, Yegane, "XX. Yüzyılda Rusya Tarih Yazımında Avrupa'nın Ortaçağ Tarihinin Dönemselleştirme Algısı", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Haziran 2024): 125-144.

Citation: Çağlayan, Yegane, "The Periodization of European Medieval History in Russian Historiography in the 20th Century", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (June 2024): 125-144.

Lisans/License:

Öz- Avrupa'nın Orta Çağ tarihi, ilk bakışta büyük ideolojik tartışmalara neden olabilecek bir alan gibi görünmese de kıtanın etnik ve siyasi gelişiminin özellikleri, Orta Çağ toplumlarının sosyal temelleri, ekonomik özellikleri, feodalizmin evrensel olup olmaması, Orta Çağ'da yaşanan tarihi olayların Yeni Çağ'a etkisi gibi meseleler tarihçiler arasında çok çeşitli düzeylerde, sempozyumlar ve konferanslarda büyük tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmaların müzakereleri makaleler, monografiler ve ders kitaplarıyla sürdürülmüştür.

Avrupa tarihinin bu büyük devrinin en önemli kavramsal sorunlarının Avrupalı ortaçağcılar tarafından neredeyse çözülmüş olduğu düşünülse de, Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesi de dâhil olmak üzere bazı konular Rusya'da hâlâ tartışmaya açıktır. Kabul etmek gerekir ki Sovyet döneminde Rusya'da Orta Çağ tarihi araştırmaları geniş çapta sürdürülmüş ve bu alana büyük katkılar sağlamıştır. Ama öte yandan Orta Çağ'ın tüm dönemlerini feodalizm ile özdeşleştirmek, feodal kurumların sınıfsal özünü fazlasıyla abartmak, dönemselleştirme konusunda burjuva devrimlerini ana kriter olarak görmek vb. SSCB'de bu alanı ideolojik mücadele nesnesi haline getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Rusya'da tarih biliminin yaşadığı teorik ve metodolojik sorunlar ve Marksist teorinin kalıntılarından kalıcı olarak kurtulma isteği bu soruları çözmek yerine sürecin daha da uzamasına, alternatif bakış açıları ile önceki muhafazakâr teorilerin ve görüşlerin çarpışmasını beraberinde getirmiştir.

Makalede; Rusya tarihçilerinin Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesinin tanımında ve dönemselleştirilmesinde temel aldıkları kriterler ve metodoloji tahlil edilmiştir. Ana odak noktası, Sovyet döneminde Rusya'daki Orta Çağ çalışmalarının teorik yönleri ve bu alanda yapılan araştırmalardır. Bu konuların derinden öğrenilmesi için Rusya tarihçilerinin özellikle de meşhur Ortaçağcılarının Avrupa tarihi ile ilgili çalışmalarına büyük yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler- *Rusya Tarih Bilimi, Avrupa Tarihi, Orta Çağ Araştırmaları, Zamansal Çerçeve, Dönemselleştirme, Kronoloji, Tarih Metodolojisi.*

Abstract – The history of medieval Europe may not initially appear to be a field that could provoke significant ideological debates. However, the characteristics of ethnic and political development of the European continent, the social foundations of medieval societies, their economic features, and the question of whether feudalism was universal or not, as well as the impact of historical events during the Middle Ages on the Early Modern Age, have led to extensive discussions among historians on various levels, in symposia and conferences. These discussions have been continued through articles, monographs, and textbooks.

Despite the common perception that some of the most significant conceptual issues of European history during this grand era have been almost resolved by European medievalists, certain topics, including the temporal framework of medieval history, remain open to debate in Russia. It should be acknowledged that during the Soviet era, extensive research in medieval history was conducted in Russia, contributing significantly to the field. However, on the other hand, associating all periods of the Middle Ages with feudalism, exaggerating the class essence of feudal institutions, and using bourgeois revolutions as the main criterion for periodization made this field an object of ideological struggle in the USSR.

After the collapse of the Soviet Union, the theoretical and methodological issues faced by the field of history in Russia, along with the desire to permanently break free from the remnants of Marxist theory, did not lead to resolving these questions.

Instead, they prolonged the process of resolution, causing clashes between alternative perspectives and previous conservative theories and viewpoints. The study aims to analyze the criteria and methodology that Russian historians have employed in defining and periodizing the temporal framework of medieval European history. The primary focus is on the theoretical aspects of medieval studies in Russia during the Soviet era and the research conducted in this field. To delve deeply into these topics, particular attention has been given to the works of Russian historians, especially renowned medievalists, concerning European history.

Keywords– *Russian Science of History, European History, Medieval Studies, Temporal Framework, Periodization, Chronology, Historical Methodology.*

Yayın Tarihi	26.06.2024
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26.06.2024
Reviewers	Single Anonymized - Two Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

Periodization is a method of historical study, and analyzing historical events without making such a classification can be challenging. The issue of periodizing European history was first raised by Italian humanists in the 15th century. As historiography evolved, the question of dividing the temporal framework of the Middle Ages into periods gained more theoretical attention in European history. The present research draws attention to the methodological foundations of studies and theories in Russia in the 20th century related to the periodization and the chronological framework of European medieval history.

Medieval studies in Russia have undergone a long-lasting developmental process since the mid-19th century. These studies, whose foundations were laid by T. N. Granovsky (1813-1855), expanded towards the mid-19th century, with a stronger focus on the political history of Western Europe and Byzantium. Particularly from the 1930s to the present, Russian historians have authored numerous noteworthy foundational works on the political, social, and economic history of medieval Europe, and medieval studies have become a distinct discipline in Russia. In contrast to the Tsarist Russia, the Soviet era, driven by Marxist ideology, placed greater emphasis on the examination of social and economic aspects of world history. Despite their ideological and biased aspects, the research of Soviet medieval historians has made significant contributions to this field, with almost all aspects of European history thoroughly investigated.

The issue of periodization of world history in Russian historiography first emerged in the late 19th century, brought to the forefront by V. I. Gerye (1837-1919), a professor at Moscow University. Under Gerye's influence, the history of medieval Europe was divided into chronological periods. Gerye, a student of T. N. Granovsky characterized the beginning of medieval history with the rise of Christianity and its end with the Age of Exploration, the transition from subsistence economy to a monetary economy, and the emergence of centralized nation-states. After the Bolshevik Revolution of 1917, there was a literal revolution in historical research, and world history, including medieval European history, began to be evaluated from the lens of Marxism and Leninism. In the Soviet Union, it became mandatory to refer to Karl Marx, Friedrich Engels, Vladimir Lenin, and Joseph Stalin in all historical studies. Towards the late 1930s, the issue of periodizing the Middle Ages in Soviet historiography was resolved in accordance with Marxist theory, considering it from the perspective of class struggle. The temporal framework of the Middle Ages was established to be between the 5th and the 17th centuries.

The second phase of medieval studies in Russia began in the 1960s and continued until the mid-1980s. The decrease in political repression and relaxation of censorship in the Soviet Union after the death of Joseph Stalin in 1953 also had an impact on historical writing in the Soviet Union. During this period, questions arose about whether it was accurate to equate the Middle Ages with the feudal system. Some Marxist historians (such as V. I. Rutenburg and V. G. Revunenkov) who considered revolutions as the primary criterion in periodization proposed the idea that medieval history ended with the Dutch Revolution, which they saw as the first bourgeois revolution. On the other hand, some historians (including Y. Y. Ivonin) opposed using revolutions as the basis for defining the boundary between the Middle Ages and the Early Modern Age.

During those years, no significant changes were observed in the temporal framework of medieval history. Soviet historians remained proponents of the "Long Middle Ages" as before. Medieval history, as defined by Russian historians, continued to be divided into three periods: Primitive Middle Ages (primitive feudalism), Classical Middle Ages (developed feudalism), and Late Middle Ages (late feudalism). Such a periodization of the European medieval history persisted until the fall of the Soviet Union.

Around the early 1990s, Russian historiography experienced a significant methodological crisis, which, in addition to past deviations, brought about considerable doubts, unnecessary denials, and extremes. When the question of which methodology would replace Marxist thought in historical research arose, Russian historians suddenly lost the old ideological enthusiasm they had during the Soviet years. Russian historical scholarship struggled to emerge quickly from the crisis due to its hesitation in selecting a methodology that could replace Marxism. This, in turn, led to a weakening of interest in history, especially resulting in a sharp decrease in the number of medieval historians. By the late 1980s and the 1990s, there was no noticeable change in the periodization of European medieval history in Russian historiography. The periodization inherited from the Soviet era remained largely unchanged.

In conclusion, it is important to note that medieval studies in Russia have gone through several significant developmental stages over the course of two centuries, undoubtedly making substantial contributions to world historiography. However, today, European historians have only superficial knowledge of medieval research in Russia, which can be a hindrance to Russian historians engaging in scientific discussions or collaborations with their European colleagues. Therefore, the periodization accepted by medieval historians in Russia has not sparked significant debates among European historians.

We believe that, for the integration of medieval studies in Russia with global historiography, there should be a single concept that addresses various theoretical issues, including the temporal framework of the Middle Ages. It can be challenging to abandon previous concepts, and creating a new one is a complex and painstaking process. To ensure the smooth progression of this process, the fundamental goal of Russian medievalists should be to enhance Russian scholarship by learning from the achievements of world scholarship. This approach will help bridge the gap and foster greater collaboration between Russian and international historians in the field of medieval studies.

GİRİŞ

Tarihin dönemselleştirilmesi tarihçiler için her zaman güncel konulardan biri olmuştur. Tarihsel olayların kronolojiye dayalı (dikey) sistemleştirilmesi veya tarihsel sürecin farklı toplumların sosyoekonomik yapısının özelliklerine, bazen de bu sürecin medeniyetlere göre (yatay) dönemselleştirilmesi tarihçilerin konuya farklı yaklaşımının ve farklı nesnel ölçütlere dayanmasının bir sonucudur. Milattan önce VIII.-VII. yüzyıllarda yaşamış Hesiodos'tan günümüze kadar tarihçiler için tarihin dönemselleştirilmesinde kullanılan temel ölçütler çok değişmiş, ancak ortak bir paydaya ulaşamadığı için dünya tarihi farklı dönemlerde farklı ekoller tarafından farklı şekilde dönemselleştirilmiştir. Bugün de tarih araştırmalarında, tarih ders kitaplarında, okullarda ve üniversitelerde okutulan tarih derslerinde bu farklı yaklaşım sürdürülmektedir. Bazıları uygarlıklara göre “Avrupa Tarihi”, “Doğu Tarihi”, “Amerika Tarihi” derslerini verirken, bazıları da devletlere göre “Türkiye Tarihi”, “ABD Tarihi”, “Rusya Tarihi” vb. şekilde tarihi öğretmeği uygun buluyorlar. Aynı şekilde tarihi zamansal çerçeveye göre yani dikey olarak inceleyen disiplinler de (“Antik Tarih”, “Orta Çağ Tarihi”, “Yeni ve Yakın Çağ Tarihi”) vardır.

“Orta Çağ Tarihi” disiplini de bu anlamda bir istisna olmayıp bazı ülkelerde feodalizmin tarihi olarak öğrenilirken, bazı ülkelerde de farklı uygarlıkların bir gelişme aşaması olarak görülmektedir. İlk etapta coğrafya açısından yalnızca Avrupa ülkelerini ve Bizans İmparatorluğunu kapsayan “Orta Çağ Tarihi” XX. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu ülkelerinin tarihini de içerisine alarak birçok tarihçi için evrensel anlam kazanmıştır. Fakat bazı Avrupalı tarihçiler bu gün de Orta Çağ tarihinin ve feodalizmin evrenselliğini reddetmekte, bunları Avrupa kıtasına özgü bir sistem olarak görmektedirler ve bu bakış açısının Avrupa tarih yazımında daha baskın olduğunu söyleye biliriz.¹ Bu görüş ayrılıkları öncelikle “Orta Çağ tarihi” denilirken hangi kriterlerin ve nesnel ölçütlerin esas alınmasına, feodalizmin siyasi, sosyal veya ekonomik bir olgu olarak değerlendirilip değerlendirilmemesine, Fransa’daki feodalizmin Orta Çağ toplumunun örneği olarak kabul edilmesinin ne kadar doğru olup olmamasına bağlı bir meseledir. İşin tuhaf tarafı; bu farklı görüşlerin temsilcileri, kendi görüşlerini haklı çıkarmak için aslında aynı argümanları öne sürmüş ve farklı yorumlamışlardır. Gerçek olan şu ki “Orta Çağ Avrupa tarihine ilişkin düşünsel ve felsefi gerilim, Avrupa merkezci Orta Çağ Avrupa tarihi algısını beslemiştir.”²

Orta Çağ’ın evrenselliği veya zamansal çerçevesi gibi konular da dâhil olmak üzere, XVIII. yüzyılın sonuna kadar tarih araştırmalarında dominantlığı elde tutan Avrupalı tarihçilerin karşısına XIX. yüzyılın sonlarında Rus tarihçileri ciddi bir rakip olarak ortaya çıkmıştır. O zamana kadar Avrupalı tarihçiler tüm konuları kendi aralarında tartışmış fakat bu tartışmalar kıtanın ötesine geçmemiştir. Avrupa merkezci tarihçiler kıtanın tarihini araştırırken diğer tarihçilerin bu alanda çalışmaları uzun süre yüzeysel karakterde olmuştur. XX. yüzyılın başlarına doğru araştırma alanları önemli ölçüde genişleyen Rus tarihçileri, şüphesiz Avrupa’daki tarihçilerden ve tarih ekollerinden de etkilenmiş ve böylelikle Rusya’daki Orta Çağ araştırmaları uzun bir gelişim süreci geçirmiştir. Ancak son yüzyılda bu tarihçiler Orta Çağ Avrupa’sının siyasi, sosyal ve ekonomik tarihine ilişkin çok sayıda dikkate değer temel eserler yazmışlar ve Orta Çağ araştırmaları Sovyet döneminde Rusya’da müstakil disiplin haline gelmiştir.

Rusya’da Avrupa’nın Orta Çağ tarihiyle ilgili araştırmaların temelini atan T. N. Granovski’den (1813-1855) başlayarak bu yönde çalışmalar XIX. yüzyılın sonlarına doğru genişlemiş ve esasen Fransa’nın siyasi ve dini tarihine yoğunlaşmıştır. Çarlık Rusya’dan farklı olarak Sovyet döneminde Marksist ideoloji gereği; dünya tarihinin sosyal ve ekonomik konularının incelenmesine daha fazla önem verilmeğe başlanmıştır. İdeolojik ve önyargılı yönlerine rağmen Sovyet ortaçağcılarının araştırmaları bu alana büyük katkı sağlamış, Avrupa tarihinin neredeyse tüm konuları detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Fakat Rusya’daki Orta Çağ çalışmaları tüm başarılarına rağmen Avrupa’da uzun süre ilgi görmemiş ve bu alanda çalışan tarihçiler dünyada yeterince tanınmamışlardır. XX. yüzyılın sonlarına doğru tarih

¹ Türkiye tarihçisi F. Durgun’un da belirttiği gibi, “Metodolojik olarak sosyoloji, antropoloji gibi diğer disiplinlerden beslenerek daha farklı ve yeni görünümlü tarihçilikten bahsetsek bile, paradigmatik olarak Orta Çağ Avrupa tarihi, modern Avrupa tarihine geçiş dönemi olarak inceleme nesnesi olmaya devam etmektedir” (Fatih Durgun, “Rönesans’tan 19. yüzyıla Avrupa tarih yazımında ilerleme fikri, dönemselleştirme ve Orta Çağ Avrupa tarihi algısı”, *İnsan ve Toplum*, Sayı 3(6) (2013): 297).

² Fatih Durgun, “Rönesans’tan 19. yüzyıla Avrupa tarih yazımında ilerleme fikri”: 285.

alanında yaşanan ideoloji ve metodoloji boşluk, yeni araştırmalar sayesinde kısa sürede ortadan kalkmış ve Rusya tarih bilimi tekrardan toparlanmayı başarmıştır.

Makalede; Orta Çağ Avrupa tarihi araştırmalarına büyük katkısı bulunan Rus tarihçilerinin çalışmalarının genel tahlili yapılmış olup bu çalışmaların içeriğini oluşturan esas ölçütler vurgulanmıştır. Bu eserlerin büyük bir kısmı ders kitaplarından oluşmakta olup makalenin ilgili bölümlerinden de göreceğimiz gibi dönemselleştirme meselesinin resmi Marksist-Leninist ideolojinin yetkisinde kalması ve konuyla ilgili alternatif görüşleri yansıtan makale veya monografilerin yazılmamasıyla ilgilidir. Şunu da vurgulamak gerekir ki ders kitapları SSCB Bakanlar Kabinesi nezdindeki Komisyon'un kararıyla onaylandıktan sonra yayımlana biliyordu. Bu sebepten ders kitaplarında dünya tarihi resmi konseptte uygun takdim edilmekte olup Rusya'da Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesi algısını incelemek için önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Durum ancak 1990'ların ortalarından itibaren, Avrupa'nın Orta Çağ tarihi de dahil olmak üzere dünya tarihinin dönemselleştirilmesi hakkında farklı görüşler içeren çok sayıda akademik çalışmanın ortaya çıkmasıyla değişmiştir. Makalede; aynı zamanda Rusya'daki Orta Çağ araştırmalarının temel teorik özellikleri analiz edilmiştir. Elbette Rusya'daki Orta Çağ araştırmalarını tek bir makale çerçevesinde incelemek mümkün değildir, bu nedenle makalede XX. yüzyılda Rusya'da Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesine ve zamansal (kronolojik) çerçevesinin belirlenmesine yönelik araştırmaların ve hâkim teorilerin metodolojik temellerine ağırlık verilmiştir. Aynı zamanda Rusya tarihçilerinin Orta Çağ tarihinin ve feodalizmin evrenselliği konusundaki bakış açıları da gözden geçirilmiştir.

1. 1920-1950'lerde Sovyet Tarih yazımında Avrupa'nın Orta Çağ Tarihinin Dönemselleştirilmesi

Avrupa tarihinin dönemselleştirilmesi meselesi ilk kez XV. yüzyılın meşhur İtalyan hümanistleri Leonardo Bruni (Aretino) ve Flavio Biondo tarafından eserlerinde "Orta Çağ" (Latince *Medium Aevum*) terimi kullanılarak gündeme getirilmiştir. Tarihin dönemselleştirilmesi meselesiyle ilk kez yukarıda adını belirttiğimiz Hesiodos'ta karşılaştığımız doğrudur ancak Avrupa'yı tek bir uygarlık olarak kabul edip tarihini dönemselleştiren hiç şüphesiz İtalyan hümanistleridir. Her iki hümanist eşzamanlı olarak; L. Bruni "*Historiarum Florentinarum Libri XII*" adlı eserinde, F. Biondo ise "*Historiarum ab Inclinacione Romanorum Imperii Decades*" adlı eserinde dünya tarihini üç döneme ayırmışlardır.³ İtalyan hümanistlerin bilime kazandırdığı "Orta Çağ" terimi, bir süre sonra tarih literatüründe yaygınlaşmış ve XVII. yüzyılda Alman tarihçi Christoph Cellarius (Keller) tarafından bilimsel kullanıma girmiştir. Ch. Cellarius, "*Historia Univesalis*" adlı eserinde dünya tarihini Antik Tarih, Orta Çağ Tarihi ve Modern Tarih olarak ayırarak bilime sonradan birçok tarihçi tarafından kabul edilen bir dönemselleştirme sunmuştur.⁴

Tarih yazımı geliştikçe, Orta Çağ'ın zamansal çerçevesi ve dönemlere göre bölünmesi meselesi de dâhil olmak üzere Avrupa tarihinin teorik konuları daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Batı Avrupa tarihiyle ilgili materyaller üzerinde çalışan tarihçiler için "Orta Çağ" kavramı belli bir anlam kazanmış olup feodal rejime eş tutulmaya başlanmıştır. Ch. Cellarius'un XVII. Yüzyılda bilime sunduğu dönemselleştirmeye büyük bir değişiklik yapmadan, Avrupa merkezci tarihçilerin çoğu, Orta Çağ tarihinin başlangıcını Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye ayrılması veya Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da çöküşüne dayandırırken bitimini de 1453'te Yüzyıl Savaşlarının sona ermesi ve Bizans'ın çöküşüne bağlamışlardır. Bazı istisnai durumlarda, Orta Çağ tarihinin başlangıç hadisesi Kavimler Göçü, bitim hadisesi ise 1492'de Reconquista'nın sonu, Amerika kıtasının ve Hindistan'a

³ Leonid Grinin, "Teoriya, Metodologiya i Filosofiya İstorii: Oçerki Razvitiya İstoricheskoj Mıslı ot Drevnosti do Seredini XIX Veka. Leksiya 5. Period Rannego Vozrojdedniya", *Fisolojiya i Obşestvo*, S. 3 (İyul – Sentyabr 2010): 170-171, <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-metodologiya-i-filosofiya-istorii-ocherki-razvitiya-istoricheskoj-mysli-ot-drevnosti-do-serediny-xix-veka-leksiya-5-period>; Mihail Barg, *Epohi i İdeii. Stanovleniye İstorizma* (Moskova: Mısl, 1987), 259-260, 262; Edmund Fryde, "The Beginnings of Italian Humanist Historiography: The "New Cicero" of Leonardo Bruni", *The English Historical Review* 95, No 376 (July 1980): 533-552.

⁴ Mark Blok, *Apologiya İstorii ili Remeslo İstorika*, çev. Yevgeniya Lisenko (Moskova: Nauka, 1973), 96.

deniz yolunun “keşfi” veya XVI. Yüzyılın ilk yarısındaki Protestan Reformu gösterilmiştir.⁵ Belirtelim ki Avrupalı tarihçiler arasında Orta Çağ’ın daha uzun sürdüğü düşüncesinde olan Jacques Le Goff⁶ veya XVI.-XVII. yüzyılları Yeni Çağ değil “Erken Yeni Çağ” (*Early Modern*) olarak nitelendiren Helmut George Koenigsberger gibi muhalif tarihçiler de bulunmaktadır.⁷

Rus tarihçileri içerisinde dönemselleştirme konusu (Rus tarihinin dönemselleştirilmesi) ilk kez V. N. Tatişev (1686-1750) tarafından yapılmış olup,⁸ akabinde M. M. Şerbatov (1733-1790) ve N. M. Karamzin (1766-1826) tarafından devam ettirilmiştir.⁹ Dünya tarihinin dönemselleştirilmesi meselesi ise Rusya tarih biliminde ilk kez XIX. yüzyılın sonlarında Moskova Üniversitesi profesörü V. İ. Gerye (1837-1919) tarafından gündeme getirilmiştir. Belirtelim ki Prof. V. İ. Gerye, yukarıda bahsi geçen T. N. Granovski’nin¹⁰ öğrencisi olmuştur. Araştırmaları (ağırlıklı olarak Fransa tarihi) ve siyasi görüşleriyle (ilk başta liberal daha sonra monarşi taraftarı gibi) Avrupa’da da büyük ün kazanmış V. İ. Gerye 1868-1904 yılları arasında Moskova Üniversitesinde “Tarih İlminin Gelişim Tarihi”, “Kilise Reformu Tarihi”, “Fransa Devrimi Tarihi” gibi seçmeli dersleri vermiştir. Yetiştirdiği öğrencileri arasında R. Y. Vipper, P. N. Ardaşev, S. A. Kotlyarevski gibi ünlü tarihçiler olmuştur. Çağdaşlarından birinin yazdığı gibi, V. İ. Gerye, “tarihi daha çok felsefi ve ideoloji yönleriyle incelediği ve geniş kapsamlı konuları ele aldığı için tarih öğrenmek isteyenlerin dikkatini kendine çekebiliyordu.”¹¹ Dünya tarihini Eski Çağ, Orta Çağ ve Yeni Çağ olarak dönemlere ayıran V. İ. Gerye, Avrupa’da Orta Çağ tarihinin başlangıcını Hıristiyanlığın doğuşuyla, bitimini ise “Coğrafi Keşifler”, geçimlik ekonomiden parasal ekonomiye geçiş ve ulusal devletlerin ortaya çıkışıyla karakterize etmiştir.¹² Onun teklif ettiği dönemselleştirme Rus tarihçilerin çoğu tarafından kabul edilerek dönemselleştirme konusu XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarına dek arka planda kalmıştır.

Dünya tarihinin dönemselleştirilmesi konusunun yeniden gündeme gelmesi Sovyet dönemine denk gelmektedir. Rusya’da 1917 ihtilalından sonra tarih araştırmalarında kelimenin tam anlamıyla büyük bir devrim yaşanmış olup Avrupa’nın Orta Çağ tarihi de dâhil olmak üzere dünya tarihi, Marksizm ve Leninizm teorisi açısından değerlendirilmeye başlanmıştır. Kısa bir süre sonra bu çalışmalar, Sovyet tarihçilerinin “burjuva bilimine” karşı yürüttükleri ideolojik mücadelenin özünü almış ve Sovyet tarih

⁵ Farklı bakış açıları için bkz. Norman Davies, *Europe: A History* (Oxford: Oxford University Press, 1996), 291-293; Henry Kamen, *Spain 1469-1714: a Society of Conflict* (London-New York: Longman, 2005), 29.

⁶ Jacques Le Goff, *Sivilizasiya Srednevekovogo Zapada*, çev. Vladimir Babinsev (Yekaterinburg: U – Faktoriya, 2005), 6. Jacques Le Goff, vefatından bir kaç ay önce yayınlanan “Tarih Dönemlere Ayırmak Şart mı?” isimli meşhur kitabında aslında tarihin dönemselleştirilmesi ihtiyacını sorgulamış, tam tersi dönemselleştirmenin zaruri olduğunu vurgulayarak Orta Çağ’ın daha uzun sürdüğü düşüncesini bir kez daha savunmuştur (Jacques Le Goff, *Stoit Li Rezat İstoriyu Na Kuski*, çev. M. Y. Nekrasov (Sankt-Peterburg: Yevrazia, 2018)).

⁷ Helmut Koenigsberger, *Yevropa Rannego Novogo Vremeni*, çev. Dimitriy Kharitonoviç (Moskova: Ves Mir, 2006), 17-18.

⁸ Sergey Rıbakov, “V. N. Tatişev v Zerkale Russkoy İstoriografii”, *Voprosy İstorii*, S. 4 (Aprel 2007): 164.

⁹ Mihail Şerbatov, *İstoriya Rossiyskaya ot Drevneyşih Vremen*, Tom 1-7 (Sankt-Peterburg: İmperatorskaya Akademiya Nauk 1770-1791); Nikolay Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Kniga 1-4 (Moskova: Kniga, 1988-1989). V. Tatişev ve M. Şerbatovla mukayesede dönemselleştirme meselesine çalışmasında daha büyük yer vermiş olmasına rağmen N. M. Karamzin “dönemselleştirme meselesinin mutlakaştırılmasına karşı olmuştur” (İrina Rudkovskaya, “Hronologiya i Periodizatsiya v İstoriografıçeskoj Traditsii Pozdnego Prosveşeniya”, *Dialog so Vremenem* 56 (2016): 141).

¹⁰ Rusya’da dünya tarihinin öğrenilmesi yönünde ilk çalışmaları gerçekleştiren ve Rusya tarih yazımının “Altın Çağı” denilen dönemin temelinde duran T. N. Granovski, Rusya’da liberalizmin ve Batıcılığın ideologlarından olup siyasi düşünceleri tarihle ilgili eserlerine de yansımıştır. Bkz. Timofey Granovski, *Soçineniya* (Moskova: Tipografiya Mamontova, 1900). Onun bir ortaçağcı olarak en büyük hizmeti ise Rusya’da Avrupa tarihinin öğrenilmesinin temelini atmasıdır (Tatyana İvanova, “Problema Kriteriyev Periodizatsii Vseobşey İstorii v Nauçnom Nasledii V. İ. Gerye”, *Uçonnye Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Gumanitarnıye Nauki* 153, Kniga 3, S. 1 (2010): 150).

¹¹ Nikolay Kareyev, *Pamyati Dvuh İstoriikov*, *Annali*, S. 1 (1922): 160.

¹² Avrupa tarihinin dönemselleştirilmesi hakkında V. İ. Gerye’nin fikirleri için bkz. Vladimir Gerye, *Leksii po İstorii Srednih Vekov* (Moskova: Litografiya Çıçerina, 1886), 3-4; Vladimir Gerye, *Novaya İstoriya*. Leksionnyıy Kurs (Moskova: Litografiya, 1881), 3, 83-104; Vladimir Gerye, *Vvedeniye v Novuyu İstoriyu* (Moskova: Litografiya Aleksandrovskey, 1892), 4-8. Belirtmek gerekiyor ki V. İ. Gerye, iktisadi tarihe büyük önem vermesine rağmen her zaman siyasi tarihi ön planda tuttuğu için Sovyet tarihçileri tarafından irticacı tarihçi olarak nitelendirilmiştir (İvanova, “Problema Kriteriyev Periodizatsii Vseobşey İstorii”, 155).

bilimi ideolojik bilim düzeyine taşınmıştır. Bu süreç 1930'lu yılların ortalarında daha keskin bir şekil almıştır. Bu durum bir yandan Avrupa'da (Almanya, İtalya, İspanya) faşist ideolojilerin güçlenmesine karşı koymak için komünist tarihçilerin büyük çaba harcamasını gerektirmiş, diğer yandan İosif Stalin'in SSCB'deki siyasi baskıları (*Repression*) Sovyet tarih yazımını etkilemiş ve Sovyet tarihçilerini materyalist metodolojiye hapsedmiştir.

1920'lerin sonlarından itibaren SSCB'de yapılan tüm tarih çalışmalarında (hatta dönemin ideolojilerden uzak olan Antik ve Orta Çağ tarihine ilişkin araştırmalarda) Karl Marks, Friedrich Engels, Vladimir Lenin ve İosif Stalin'e atıfta bulunulması zorunlu hale gelmiştir. Çoğu zaman tarihçiler, her hangi bir tarihi hadise ile ilgili Marksizm ve Leninizm'in kurucularının eserlerinde isnat edebilecekleri fikirleri bulmakta zorlanmış, alakasız cümlelere atıfta bulunmak zorunda kalmışlardır. Eserlerinde Sovyet ideolojisini yeterince tanıtmayan veya burjuva bilimi ile ideolojik mücadelede mağlup taraf gibi görünen, burjuva tarihçilerini ciddi biçimde eleştirmeyen Sovyet tarihçileri, çoğunlukla Stalin baskılarına maruz kalmış ve eserleri uzun yıllar yasaklanmıştır. Orta Çağ tarihi, ilk bakışta ideolojik mücadeleye çok yakın bir alan olarak görülmesi de materyalist düşünce ve Sovyet ideolojisi ondan da yan geçmemiş ve Avrupa'nın Orta Çağ tarihi üzerine yapılan araştırmalara güçlü bir şekilde yansımıştır.

Bu yıllarda Rus tarihçilerin Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesini hangi nesnel ölçütlere dayanarak çözdüklerini anlamak için Sovyet tarih yazımının postulatlarının K. Marks'ın sosyal formasyon teorisine (Almanca *Gesellschaftsformation*) dayandığı gerçeğini temel almak gerekir. Rusya'da, 1917 ihtilalından önce de bu teorinin taraftarları vardı, örneğin G. V. Plehanov ve V. İ. Lenin XX. yüzyılın başlarındaki yazılarında Rusya tarihinin sosyal formasyonlara göre dönemselleştirilmesi fikrini savunmuşlardı.¹³ Ancak Bolşevik devriminden sonraki ilk yıllarda, sosyal formasyon teorisinin resmi şekilde kabulü de dahil olmak üzere tarihin dönemselleştirilmesi Sovyet ideolojisi için gündem mesele olmayıp bir süre tarih araştırmalarında ve ders kitaplarında farklı görüşler yer almakta olup bu çalışmalarda tek bir konsept içerdiği görülmüyordu.¹⁴

Durum 1930'ların ortalarından itibaren değişmeye başlamıştır ve bize göre bu, Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesi ve Sovyet devleti için ideolojik mücadelenin her zamankinden daha önemli hale gelmesiyle alakalı olmuştur. SSCB Halk Komiserleri Konseyi'nin (*Sovnarkom -Başbakanlık*) 7 Şubat 1936 ve SSCB Bilimler Akademisi Başkanlığı'nın (*Prezidium Akademii Nauk*) 15 Şubat 1936 tarihli kararları ile SSCB EA Tarih Enstitüsü kurulmuş olup Enstitü başkanlığına meşhur devrimci N. M. Lukinin atanmıştır.¹⁵ Enstitünün asıl görevi ülkedeki tarih araştırmalarının yanı sıra tarih konularını çalışan tüm bilim merkezlerini kontrol etmektir.¹⁶ İlk önce Moskova ve Leningrad Devlet Üniversitelerinin yürüttükleri tarihle ilgili araştırma planlarının da Tarih Enstitüsü tarafından onaylanmasına karar verilmiştir.¹⁷ "Tarih Enstitüsü ve İçtimai Bilimler Bölümünün terkiibinde Tarih Grubunun kurulması hakkında" adlı bu kararın ardından Güney Kafkasya, Orta Asya, Volga boyu ve Sibirya'da Tarih Enstitüsü'nün şubelerinin kurulması kararı alınmıştır.¹⁸

Ancak Tarih Enstitüsü, Sovyet tarih biliminin yaşadığı metodolojik krizi önleyemedi çünkü Enstitü'de egemen ideolojiye aykırı her tür teoriye karşı büyük bir hoşgörüsüzlük vardı. Durumun bu

¹³ Georgi Plehanov, *Oçerki po İstorii Materializma* (Moskova: Gospolitizdat, 1938), 136; Mikhail Vasser, *Spravoçnyy Tom k Polnomu Sobraniyu Soçineniy V. İ. Lenina*. Çast I (Moskova: İzdatelstvo Političeskoj Literaturı, 1978), 207.

¹⁴ Vladislav Grosul, "O Periodizasiı Vsemirnoy i Oteçestvennoy İstorii", *Rossiyskaya İstoriya*, S. 3 (2007): 130.

¹⁵ Vladimir Yesakov, "O Likvidasiı Kommunističeskoj Akademii Nauk SSSR", *Akademiya Nauk v Reşeniyakh Politbyuro SK RKP (b) – VKP (b) – KPSS, 1922-1991, I*, ed. Vladimir Yesakov (Moskova: ROSSPEN, 2000): 216-224.

¹⁶ Vitaliy Tikhonov ve Anatoliy Çernobayev, "Sentrom İstoričeskoj Nauki v SSSR doljen bit İstitut İstorii Akademii Nauk. Proyekt Direktora İstitutu Akademika N. M. Lukina. 1936 God", *İstoričeskiy Arkhiv*, S. 2 (2021): 71.

¹⁷ Proyekt Postanovleniya Ob Organizasiı İstoričeskoj Gruppi v Sostave Otdeleniya Obşestvennih Nauk i ob İnstıtute İstorii Akademii Nauk, *Arhiv Rossiyskoj Akademii Nauk (eski adı Arhiv Akademii Nauk SSSR)*, Fond 1577, Opis 5, Yed. Khr. 20, List 1-6, Tarih: 28 Şubat 1936.

¹⁸ Obyasnitelnaya Zapiska k Proyektu Postanovleniya Ob Organizasiı İstoričeskoj Gruppi v Sostave Otdeleniya Obşestvennih Nauk i ob İnstıtute İstorii Akademii Nauk, *Arhiv Rossiyskoj Akademii Nauk*, Fond 1577, Opis 5, Yed. Khr. 20, List 21-25, Tarih: 28 Şubat 1936.

şekil almasında Sovyet lideri İ. Stalin'in 1931'de Sovyet tarihçilerine hitaben yazdığı meşhur mektup da önemli rol oynamıştır; şöyle ki mektupta dünya tarihiyle ilgili tartışmaların yersiz olduğu, bu konuların Sovyet tarih yazımı için zaten çözülmüş olup herhangi bir tartışma açılmasının imkânsız olduğu kategorik olarak belirtilmişti.¹⁹ İlginçtir ki 1938'de yayımlanan "Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Tarihi" kitabının en önemli bölümü olan "*Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm Üzerine*" adlı makale tarihçi olmayan İosif Stalin tarafından yazılmıştı. Makalede Sovyet lideri, sosyal formasyon teorisini geliştirerek tüm toplumların beş dönemden geçmesi gerektiğini ilan ediyordu ve bununla da aslında Sovyet tarihçileri arasında dünya tarihinin zamansal çerçevesi ve dönemselleştirilmesi de dahil kavramsal konularına ilişkin tüm tartışmaların kapılarını kapatmış oluyordu.²⁰ Sonuçta, E. Breisach'ın da yazdığı gibi, "yavaş yavaş bilgide tarafsızlık ilkesine bağlı, o eski, "şaibeli" burjuva tarihçilerin yerini, ideolojik taşkınlık içinde eleştiri tanımayan proleter kökenli genç tarihçiler aldı".²¹

Yine bu yıllarda ortaokul ve üniversitelerin tarih bölümlerinde okutulacak "Tarih" derslerinin müfredatı ve ders kitapları gündeme gelmiş oldu. SSCB Halk Komiserleri Konseyinin ve Komünist Partisinin 15 Mart 1934 yılı tarihli toplantısında 1935 yılının Haziran ayına doğru aşağıdaki ders kitaplarının yazılmasına karar verildi: a) Eski Çağ Tarihi, b) Orta Çağ Tarihi, c) Yeni Çağ Tarihi, d) SSCB Tarihi ve e) Sömürge ülkelerinin Yeni Çağ Tarihi.²² Yine SSCB Halk Komiserleri Konseyinin ve Komünist Partisinin 29 Mart 1934 yılı tarihli toplantısında ders kitaplarının yazılması ve profesyonel tarihçilerin hazırlanması amacıyla 1 Eylül 1934 yılından itibaren Moskova ve Leningrad (Petersburg) Üniversitelerinde Tarih Fakültelerinin yeniden açılmasına karar verildi.²³ Toplantılara bizzat İ. Stalin'in ve V. Molotov'un da katılması ders kitaplarının Sovyet tarih yazımı için büyük önem taşıdığına göstergesi gibi kabul edilebilir.

Sosyal formasyon teorisine dayanarak, dünya tarihini ilkel topluluk, kölecilik, feodalizm, kapitalizm ve komünizme bölen Marksist tarihçiler için artık Orta Çağ tarihi (coğrafyasına bakmaksızın) feodalizmle eş tutulmaya başlanmış oldu. Buradaki temel sorun, Marksizm ve Leninizm'in kurucularının formasyonlar hakkındaki düşüncelerinin somut tarihsel materyalden uzak olmasıydı çünkü XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarındaki tarihsel araştırma düzeyi henüz dünya tarihinin tam bir tablosunu ortaya koymaya yeterli değildi. Öte yandan bazı Doğu ülkelerinin sosyoekonomik gelişme özellikleri Avrupa ülkelerinden oldukça farklıydı ve bu konu Sovyet tarihçisi için büyük bir sorun teşkil ediyordu.²⁴ Bu ülkelerin tarihini detaylı bir şekilde inceleyen tarihçiler, bu sürecin her zaman belirtilen aşamaları takip etmediğini kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Tam da bu yıllarda bazı Sovyet tarihçileri "Asya Tipi Üretim Tarzı" (K. Marks'ta *Asiatische Produktionsweise*) adlı bir teoriyi gündeme getirmiş oldular. Ancak Sovyet ideolojisi, tarihçilerden, tüm halkların aynı formasyonlardan geçtiği ve bu nedenle Asya ve Afrika'nın ilkel yapıyı bile daha terk etmediği bazı ülkelerinde bile komünizmin kurulabileceği düşüncesini haklı çıkarmalarını talep ediyordu. Bu nedenle 1930'lu yılların başında "Asya Tipi Üretim Tarzı" teorisine ilişkin tartışmalar İ.

¹⁹ İosif Stalin, "O Nekotorih Voprosah İstorii Bolşevizma. Pismo v Redaksiyu Jurnal "Proletarskaya Revolyusiya", *İosif Stalin, Soçineniya*, XIII (Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Političeskoy Literaturi, 1951), 100.

²⁰ İosif Stalin, "O Dialektiçeskom i İstoričeskom Materializme", *İosif Stalin, Soçineniya*, XIV (Moskova: Pisatel, 1997), 274.

²¹ Ernst Breisach, *Tarih Yazımı*, çev. Hülya Kocaoluk (İstanbul: YKY, 2006), 439.

²² Postanovleniye Politbyuro SK VKP (b) "O Postanovke Prepodavaniya Grajdanskoy İstorii v Şkolah", *Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sosialno-Politiçeskoy İstorii (eski adı Sentralniy Partiyini Arhiv İnsituta Marksizma-Leninizma)*, Fond 17, Opis 3, Delo 940, List 1, Tarih: 5 Mart 1934.

²³ Postanovleniye Politbyuro SK VKP (b) "O Vosstanovlenii İstoričeskih Fakultetov v Sostave Universitetov", *Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sosialno-Politiçeskoy İstorii*, Fond 17, Opis 163, Delo 1017, List 61-61 ob., Tarih: 29 Mart 1934.

²⁴ Aslında dünya tarihin dönemselleştirilmesiyle ilgili bu sorun tam çözülmemiştir. Türkiye tarihçisi N. Alkan'ın da yazdığı gibi, tarihin çağlara ayrılmasında "üçlü sistem, Avrupa dışındaki Asya, Amerika ve Afrika gibi kıtaların tarihi ile medeniyetini dikkate almadığı, adeta yok saydığı için gözden geçirilmesi gerekir" (Necmettin Alkan, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üçlü" sistem ve "Avrupa Merkezci" Tarih Kurgusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9 (2009): 39).

Stalin tarafından zorla durdurulmuş olup SSCB'de bu teorinin savunucuları ağır cezalara çarptırılırdılar.²⁵ Sonuç olarak Orta Çağ'da Asya ülkelerinde de feodalizmin var olduğu kabul edildi.

Bu yıllarda Sovyet tarih yazımında Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin başlangıcı büyük bir tartışmaya yol açmamıştı çünkü K. Marks'ın feodal üretim yönteminden önce hâkim olan formasyonun kölecilik olduğu yönündeki görüşü tartışılmaz olarak kalıyordu. Bu da Orta Çağ'ın, köleciliğin klasik biçimi olarak görülen Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla (476) başladığı anlamına geliyordu. Asıl mesele Orta Çağ'ın bitimiyle ilgiliydi çünkü Avrupalı tarihçilerin teklif ettikleri XV. yüzyılı Orta Çağ'ın bitiş tarihi olarak kabul etmek feodalizmin daha uzun süre devam ettiği Rusya ve Doğu ülkelerinin Avrupa'dan geri kaldıkları anlamına gelebilirdi. Bu da ilk sosyalist devriminin Rusya'da yapıldığı iddiasını altüst etmekle kalmayıp Hindistan, Afganistan, Çin gibi sosyoekonomik olarak geri kalmış ülkelerde komünizmin kurulabilme umutlarını da yok ediyordu. Çünkü K. Marks ve F. Engels'den farklı olarak Vladimir Lenin'in sosyalist inkılabı teorisi Batı Avrupa ülkelerinden sömürgelere doğru "kaymıştı": V. İ. Lenin'e göre, "kapitalizmin sınırları yoktu ve buradan da sosyalist devrimin her şeyden önce kapitalizm zincirinin en zayıf halkasında yani kapitalist sisteme entegrasyonun geçiş aşamasında olan uc ülkelerde baş kaldırması gerektiği sonucu çıkıyordu."²⁶

Bu sebepten Sovyet tarihçileri "Uzun Orta Çağ"ı tercih ederek dönemin son kronolojik sınırı olarak Avrupa'da kapitalizmin doğuşunu izleyen burjuva inkılablarını ölçüt olarak seçmek zorundaydılar. A. D. Udalov, Y. A. Kosminsky ve O. L. Vainştein'in editörlüğünde 1941 yılında yayımlanan "Orta Çağ Tarihi" başlıklı kitabın ilk cildinde dönemselleştirmeye ilgili şunlara dikkat çekiliyordu: "Orta Çağ'ın başlangıcı büyük tarihi önemi olan olayla: kölelerin devrimi ve barbar baskınları sonucunda Roma İmparatorluğunun çökmesiyle başlar ve XVII-XVIII. yüzyıllardaki köylü ayaklanmaları ve burjuva devrimlerinin alevleri içinde feodalizmin yıkılmasıyla sona erer".²⁷ Böylece 1930'lu yılların sonlarına doğru Sovyet tarih yazımında Orta Çağ'ın dönemselleştirilmesi meselesi Marksist teoriye uygun olarak sınıfların mücadelesi açısından çözülmüş olup Orta Çağ'ın zamansal çerçevesi V-XVII. yüzyıllar olarak belirlenmiş oldu.

Avrupa tarihinin zamansal çerçevesinin resmi tanımının bu şekilde olmasına rağmen o yıllarda Sovyet tarihçileri arasında Orta Çağ'ın son sınırı konusunda hâlâ tereddütler vardı. Şöyle ki erken burjuva devrimlerinin Avrupa ülkelerinde aynı yüzyılda meydana gelmediği (örneğin, İngiltere'de XVII. yüzyılda, Fransa'da XVIII. yüzyılın sonlarında); bazılarında ise (Almanya, İspanya, Portekiz gibi) hiç görülmediği bilinmektedir. Bu sebepten de Orta Çağ'ın burjuva devrimlerinin başlamasıyla sona erdiği konusunda düşünceler büyük şüpheler doğuruyordu. Tarihçilerin bu tereddütlerini yine İ. Stalin "çözmek" kararı verdi: Sovyet liderinin önerisi üzerine burjuva devrimlerinin yanı sıra, Otuz Yıl savaşlarına son vermiş 1648 Vestfalya Barışı da Orta Çağ tarihinin sonunu belirleyen faktörler arasında kabul edildi.²⁸ Elbette Sovyet tarihçileri bu dönemselleştirmeye hiçbir şekilde itiraz etme cesaretini gösteremediler hâlbuki burada iki önemli noktayı belirtmekte fayda var: Birincisi, feodalizmin evrenselliğini kabul eden Sovyet tarihçilerinin Orta Çağ döneminin dönemselleştirilmesi hakkında nesnel ölçütler yalnızca Avrupa tarihi için geçerliydi. İkincisi, Marksist bir düşünür için temel yani ekonomik faktör öncelikli rol oynarken, İ. Stalin'in dönemselleştirme meselesinde üstyapıya yani siyasi faktöre (Vestfalya sistemine) vurgu yapması, onun materyalizmden uzak ve tarih alanında yüzeysel bilgilere sahip biri olduğunu gösterirken, aynı zamanda Sovyet tarih biliminin konjonktürlüğüne de işaret etmekteydi.

²⁵ Stalin, "O Nekotorih Voprosah", 84-102.

²⁶ Devid Leyn, "Teoriya Sosialistiçeskoj Revolyusii Vladimira Lenina", *Mir Rossii* 29, Sayı 4 (2020): 115.

²⁷ Aleksandr Udalov, Yevgeniy, Kosminski ve Osip Vainşteyn, *İstoriya Srednih Vekov. 2-ye İzdaniye. Tom I* (Moskova: OGİZ, 1941), 5.

²⁸ Dimitriy Haritonoviç, "Novaya İstoriya Novoy Yevropı (Vmesto Poslesloviya)", *Helmut Koenigsberger, Yevropa Rannego Novogo Vremeni*, ed. Dimitriy Haritonoviç (Moskova: Ves Mir, 2006), 296-297.

2. 1960-1980'li Yıllarda Sovyet Tarih yazımında Orta Çağ Tarihinin Dönemselleştirilmesi Meselesi

Rusya'da Orta Çağ araştırmalarının ikinci aşaması 1960'lı yıllara denk geliyor. Bu bir yandan İosif Stalin'in 1953'te ölümünden sonra Sovyetler Birliği'ndeki siyasi baskıların azalması ve sansürün yumuşaması ile ilgiliydi, diğer yandan ise Sovyet tarih biliminin dikey gelişmesinden kaynaklanmaktaydı. Yaklaşık 10 yıl sürmüş (1953-1964) "Kruşçev çözülmesi" (Rusça *Оттепель / Ottepel*) döneminde ülkede İosif Stalin'in şahsiyetinin kültü kaldırılmış, bir çok siyasi mahkum beraat almış, sansür zayıflamış, siyasi ve sosyal hayat eski döneme göre bir hayli liberalleşmişti. Önceki yıllarda, Sovyetlerde Orta Çağ araştırmalarının ana ekolleri Moskova ve Leningrad (St. Petersburg) üniversitelerinde yoğunlaşmıştı, 1950'lerin sonlarından itibaren bu tür ekoller ülkenin diğer üniversitelerinde de faaliyet göstermeye başladı. Eskiden eyalet üniversiteleri olarak görülen bu okullarda meşhur ortaçağcılar ders vermeye başlamıştı, onların etrafında ise öğrencileri toplanarak büyük ekollerin oluşmasında iştirak ediyorlardı. Tüm üniversitelerde Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin en çeşitli meselelerine yönelik planlar hazırlanmış ve bu planlara göre araştırmalar başlatılmıştı. O yıllarda Sovyetlerde Orta Çağ araştırmalarının en büyük başarılarından biri, Avrupa'nın farklı ülkelerinin tarihine ait eserlerin yazılmasıydı. "Bizans Tarihi", "İtalya Tarihi", "Fransa Tarihi", "İspanya Tarihi", "İrlanda Tarihi", "Norveç Tarihi", "İsveç Tarihi" bunlar arasında sıralanabilir. Yine o yıllarda birincil kaynakların Rusçaya çevrilmesinin yanı sıra, Avrupa'nın Orta Çağ tarihine ilişkin büyük ölçekli monografiler de ortaya çıkmaya başlamıştı.

1930'lu ve 1940'lı yılların başında SSCB'de o kadar da popüler olmayan Orta Çağ araştırmaları, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte nispeten büyük gelişme fırsatları yakalamaya başlamıştı. Savaş biter bitmez "Demir Perde"nin inmesi, 1940'lı yılların ortalarında Sovyet tarihçilerinin yabancı ülkelere bilimsel ziyaretlerin önünü kapatmıştı. 1950'lerin ortalarında ise araştırmacıların en azından sempozyumlara gitmeleri veya yurtdışındaki meslektaşlarının eserlerini sipariş verip satın almaları mümkün hale gelmişti. Latin ve Yunan dillerinin yanı sıra modern Avrupa dillerinin de yoğun şekilde öğrenilmesi, Avrupa ülkelerine görevlendirmeler düzenlenmesi ve "burjuva tarihçileri" olarak tanımladıkları Batılı araştırmacılar dâhil yabancı tarihçilerle bilimsel işbirliğinin genişletilmesi, Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin geniş bir ölçekte ele alınmasına olanak sağlıyordu. Tesadüfi değil ki 1930'lu yıllarda Latince öğretimi Çarlık Rusya'nın eğitim sisteminin bir kalıntısı olarak görülürken 1960'lı yıllardan itibaren tüm üniversitelerde bu dilin yeniden öğrenilmesine başlanmıştı (bu satırların müellifi de Latinceyi Bakü Devlet Üniversitesi'nde öğrenmiştir).

Bu yıllar, Orta Çağ araştırmaları birincil kaynakların geniş bir şekilde incelenmesi açısından bir gelişme dönemi olarak kabul edilse de, teori açısından Sovyet tarih bilimi hâlâ muhafazakârlığını korumaktaydı. Dünya tarihinin beş sosyal formasyona bölünmesi, Orta Çağ'da feodal üretim yönteminin hakim olması, Avrupa toplumlarında toplumsal ve siyasal kurumların hep arka planda görülmesi ve feodalizmin klasik bir örneği olarak Kuzey Fransa modelinin benimsenmesi öne çıkan muhafazakâr fikirler arasında yer almaktaydı. Yalnız Orta Çağ'ın başlangıcındaki "kölelerin devrimi ve XV-XVI. yüzyılların "köylü devrimleri" gibi bazı yerleşik fikirler ortadan kalkmıştı. Ayrıca 1960'lı ve 1970'li yıllarda dünya tarihinin dönemselleştirilmesi meselesi resmi ideolojinin yetkisinde kalmaya devam etmekteydi ve resmi konseptten sapmalar imkânsızdı. Bu nedenle konuya ilişkin (en azından farklı bakış açılarını yansıtacak) akademik çalışmaların çok az olduğu ve ağırlıklı olarak ders kitaplarında bahsi geçtiğini ifade etmemiz yerinde olacaktır. 1960-1970'li yıllarda Avrupa tarihçiliğine yine Marksist tarihçiler tarafından şüphe ile bakılmasına devam edilmekteydi. Avrupa'daki Orta Çağ araştırmaları hakkında eserlerin bu yıllarda ortaya çıkmaya başlaması da tesadüf değildir; Bunlar arasında Y. A. Kosminsky ve Y. A. Gutnova'nın eserleri malzeme açısından zengin eserler olarak sayılabilir.²⁹ Bu eserlerde burjuva tarihçiliği önceki yıllara göre daha sert bir şekilde eleştirilmiş ve büyük bir kriz geçirdiği kanaati Sovyet tarihçileri tarafından dile getirilmiştir.³⁰

²⁹ Yevgeniy Kosminski, *İstoriografiya Srednih Vekov. Leksii* (Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1963); Yevgeniya Gutnova, *İstoriografiya İstorii Srednih Vekov* (Moskova: Vışşaya Şkola, 1974).

³⁰ Bkz. Artyom Klyuyev ve Anton Sveşnikov, "Osnovniye Podhodi k İzuçeniyu İstorii Oteçestvennoy Mediyevistiki 1920-1940 qq.", *Vestnik Omskogo Universiteta*, S. 3 (2013): 58.

Yine bu yıllarda Orta Çağ'ın feodalizm sistemiyle özdeşleştirilmesinin doğru olup olmadığı sorusu gündeme gelmiştir. Şöyle ki bu iki kavramı birbirinden ayıran bir grup tarihçi (başta V. G. Revunenkov olmak üzere), Orta Çağ'ın XV. yüzyılın sonlarında sona erdiğini, feodalizmin ise bir sosyal sistem olarak XVIII. yüzyılın sonuna kadar devam ettiğini iddia etmiştir. V. G. Revunenkov bu konuyla ilgili eserinde şöyle yazıyor: “Orta Çağ'ın sonu XV-XVI. yüzyılların kavşağına denk geliyor. Feodalizm sistemi ise en gelişmiş ülkelerde bile XVIII. yüzyılda çökmüştür. Başka bir deyişle, feodalizmin dağılışı ve kapitalizmin teşekkülü Orta Çağ'a değil Yeni Çağ'a atfedilmelidir”.³¹ Dönemselleştirme meselesinde inkılabları temel kriter olarak gören bir grup Marksist tarihçi ise Orta Çağ tarihinin ilk burjuva inkılabı olan Hollanda inkılabıyla sona erdiği fikrini öne sürmüştür. Örneğin V. İ. Rutenburg, ilk burjuva inkılabı olarak XVII. yüzyıl İngiliz inkılabını değil, XVI. yüzyıl Hollanda inkılabını önererek kapitalizmin XVI. yüzyıldan itibaren palazlandığı düşüncesini ortaya koymuştur.³² Ancak V. G. Revunenkov ve V.İ. Rutenburg'un bu düşünceleri ortaçağcılar arasında büyük itirazlarla karşılaşmıştır. Hatta bazı tarihçiler, Orta Çağ ile Yeni Çağ arasındaki sınırın tanımlanmasında inkılabların temel alınmasına karşı çıkmıştır. Örneğin Y. Y. İvonin, Hollanda veya İngiliz inkılablarını dönemselleştirme meselesinde kriter olarak almanın doğru olmadığını, bu şekilde sosyal formasyonlar teorisinin aslında ihlal edildiğini belirtmiştir.³³

Genel olarak bu yıllarda, Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesi de dâhil olmak üzere dünya tarihinin dönemselleştirilmesi kavramında hiçbir köklü değişiklik gözlenmemektedir: Sovyet tarihçileri daha önce olduğu gibi “Uzun Orta Çağın” taraftarları olarak kalmaktaydılar. Değişen tek mesele, Sovyet tarihçilerinin sosyal formasyon teorisini Orta Çağ Avrupa toplumlarına uygularken atıfta buldukları Marksizm ve Leninizm temsilcileri listesinden İosif Stalin'in çıkarılmasıydı. Orta Çağ tarihi, daha önce olduğu gibi üç döneme ayrılıyordu: İlkel Orta Çağ (ilkel feodalizm), Klasik Orta Çağ (gelişmiş feodalizm) ve Aşağı Orta Çağ (son feodalizm). Belirtelim ki İlkel ve Klasik Orta Çağ (V.-XV. yüzyıllar) çok fazla tartışmaya yol açmasa da, XVI.-XVII. yüzyıllarda Avrupa'da feodalizmin hâlâ var olup olmadığı konusunda büyük bir belirsizlik vardı. Bazı tarihçiler, Orta Çağ'ın son sınırı olarak kabul edilen XVII. yüzyılın karakteristik özelliğini ilk burjuva inkılablarında (İngiltere ve Hollanda) görünürken, bazıları da 1648 yılında imzalanmasıyla Avrupa'da modern devletlerarası ilişkileri oluşturan Vestfalya Barışında görüyordu. Ancak farklı iki kriteri temel alan Sovyet tarihçilerinin dönemselleştirme konusunda ortak bir noktası vardı: Orta Çağ'a ait birçok unsurun XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa'da hâlâ var olduğu ve feodalizm sisteminin devam ettiği düşüncesi.³⁴

Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin bu şekilde dönemselleştirilmesi SSCB'nin dağılmasına kadar devam etmiştir. Bu dönemselleştirmeye göre yayımlanan en son ders kitabı, birinci ve ikinci ciltleri 1990 ve 1991 yıllarına ait olan, editörlüğünü Z. V. Udalsova ve S. P. Karpov'un yaptığı “Orta Çağ Tarihi” adlı ders kitabıdır. Kitabın ilk cildinde müellifler, Batı Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından Avrupa'daki ilk burjuva inkılabına (1640-1660 İngiliz inkılabı) dek olan dönemi Avrupa için Orta Çağ olarak tanımlamışlardır.³⁵ Sovyet tarihçilerinin bu konudaki giderek artan tereddütleri kitabın ikinci cildinde daha fazla hissedilmektedir: Birinci ciltten farklı olarak bir sonraki ciltte Orta Çağ tarihinin son sınırı olarak inkılablar değil uluslararası ilişkiler sistemine büyük değişiklikler getiren 1648 Vestfalya Barışı seçilmiştir.³⁶ Müellifler aynı zamanda Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesi meselesinin tartışmalara açık olduğunu da kaydetmişlerdir.³⁷

³¹ Vladimir Revunenkov, “O Periodizatsii Novoy i Noveyşey İstorii”, *Metodologičeskiye Voprosı Obşestvennih Nauk, Sbornik Statey*, ed. Vasiliy Tugarinov, Anton Drozdov (Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta, 1968), 187.

³² Viktor Rutenburg, “Ranniye Burjuazniye Revolyusii: K Voprosy o Naçale Kapitalistiçeskoj Eri v Zapadnoy Yevrope”, *Voprosy İstorii*, S. 3 (1984): 81.

³³ Yuriy İvonin, “Pozdneye Srednevekovye ili Ranniyaya Novaya İstoriya”, *Voprosy İstorii*, S. 1 (1987): 67-77.

³⁴ Sergey Skazkin, *İstoriya Srednih Vekov. V 2 Tomah. İzdaniye Vtoroye* (Moskova: Vışşaya Şkola, 1977), 9.

³⁵ Zinaida Udalsova ve Sergey Karpov, *İstoriya Srednih Vekov. Tom I* (Moskova: Vışşaya Şkola, 1990), 7.

³⁶ Zinaida Udalsova ve Sergey Karpov, *İstoriya Srednih Vekov. Tom II* (Moskova: Vışşaya Şkola, 1991), 3.

³⁷ Udalsova ve Karpov, *İstoriya Srednih Vekov, I*, 7.

XVI ve XVII. yüzyılın ilk yarısını Orta Çağ tarihinin son aşaması olarak gören Sovyet tarihçilerinin temel argümanları şunlardan oluşmaktaydı: XVI ve XVII. yüzyılın ilk yarısı Avrupa için bir geçiş dönemidir ve bu dönemde Hollanda ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde feodal üretim biçimi dağılmış olup kapitalist ilişkileri palazlanmıştır. Aynı zamanda kıtanın çoğu ülkesinde feodalizm sisteminin birçok unsuru daha etkin hale gelmiştir.³⁸ Bu argümanı güçlendirmek için Sovyet tarihçileri K. Marks'ın aşağıdaki fikirlerine atıfta bulunuyorlardı: “Kapitalist toplumların ekonomik yapısı, feodal toplumların ekonomik yapısından doğmuştur. İkincisinin gerilemesi, birincinin öğelerini serbest bırakmıştır”.³⁹ Marksist tarihçilere göre, bu dönemde Almanya, İtalya, İspanya ve Portekiz’de; “feodal irticasını temsil eden güçler tam tersi daha etkin olup açık bir saldırıya geçmişlerdi. İspanya ve Portekiz’de feodalizm sistemi güçlü olarak kalmaktaydı... Orta Avrupa ülkelerinde de ilerici güçler yerel bir karaktere sahip olup feodal irticası onlara karşı açıkça saldırıya geçmişti”.⁴⁰ Bu argümanları temel alan Sovyet tarihçileri XVI ve XVII. yüzyılın ilk yarısını Orta Çağ’ın son dönemi olarak tanımlamaktadırlar.⁴¹

İlk bakışta çok ciddi görünen bu argümanların ardından, Sovyet tarihçilerinin Orta Çağ’ın son sınırı olarak 1648 Vestfalya Barışı’na önemleri, yani Marksist biri için ana kriter olan ekonomik gelişmenin değişmesini değil de üstyapıyı, siyasi tarihle ilgili olayı esas almaları dikkat çekiyor. Yukarıda ele aldığımız argümanları dikkate aldığımızda, Orta Çağ’ın XVIII. yüzyılda İngiltere’de yaşanan sanayi devriminden sonra sona erdiği fikri ortaya çıkabilir. Ancak 1648 Vestfalya Barışı’nın Avrupa kıtasındaki devletlerarası ilişkilerin yeni bir aşaması olmaktan başka bir özü yoktur ve dönemselleştirme için bir ölçüt olarak kullanılması güçlü bir argüman olarak görülüyor. Aslında böyle bir yaklaşım, Sovyet Marksist tarihçilerinin çelişkili düşüncelerinin göstergesi olup ve dönemselleştirmenin bu şekilde gerekçelendirilmesi, Sovyetlerde Orta Çağ araştırmalarında alternatif bir bakış açısının ortaya çıkmasının habercisi olarak da görülebilir.

3. Çağdaş Rusya Tarih Biliminde Orta Çağ Tarihinin Dönemselleştirilmesi Meselesi

1990’ların başlarına doğru Rusya’da tarih biliminin yaşamış olduğu metodolojik buhran büyük çaplı olmuş ve geçmiş yıllardaki sapmaların yanı sıra büyük tereddütleri, gereksiz inkârları ve aşırılıkları da beraberinde getirmiştir. Şöyle ki tarih araştırmalarında Marksist düşüncenin yerini hangi metodolojinin alacağı sorusu gündeme gelince Rus tarihçilerin Sovyet yıllarında sahip oldukları o eski ideolojik coşku bir anda ortadan kaybolmuştur. Durumu net bir şekilde karakterize etmek gerekirse, “Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’nde Marksist rejimlerin çöküşü, Marksist kuramın dev boyutlu tarihsel şemasını açıkça geçersiz kılmıştır. İnsanlık durumuyla ilgili aşırı basit yorumları, yaşamın karmaşıklığıyla baş edememiştir”.⁴² Yetmiş yıl boyunca alternatif tanımadan sadece Marksist metodolojiyle çalışan tarihçilerin bir kısmı Marksizm’e sadık kalmayı sürdürürken, bir kısmı da daha birkaç yıl önce eleştirdiği burjuva tarihçilerin bakış açısını kabul etmeye başladı. Gerçi bu yıllarda SSCB’nin çöküşünden sonra eğitim alıp ideolojilerden uzak araştırmalar yapmaya başlayan üçüncü grup tarihçiler de yetişmeye başlamıştı. Meselenin bir başka tarafı, bu yıllarda Avrupa tarih yazımında feodalizm kavramı üzerine tartışmaların yeniden yükselmesi ve metodoloji boşluğun Rusya tarihçilerinin bu tartışmalarda aktif iştirakini engellemesiydi. F. Durgun’un da yazdığı gibi, “Artık tarihsel dönemselleştirme içinde feodal dönemin ne zamana denk geldiğinden, feodalizmin temel özelliklerinin olup olmadığına ilişkin bir dizi problem günümüz tarihçilerini düşünmeye sevk etmektedir”.⁴³

Rusya’da tarih bilimi, Marksizm’in yerini alabilecek metodolojiyi seçme konusunda büyük tereddütler yaşadığı için buhrandan hızlı bir şekilde çıkamadı, bu da tarihe olan ilginin zayıflamasına

³⁸ Udalsova ve Karpov, *İstoriya Srednih Vekov*, II, 3.

³⁹ Udalsova ve Karpov, *İstoriya Srednih Vekov*, II, 20; Karl Marks ve Friedrich Engels, “Kapital”, *Karl Marks ve Friedrich Engels, Soçineniya*, Tom XXIII (Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1960), 727.

⁴⁰ Udalsova ve Karpov, *İstoriya Srednih Vekov*, II, 3.

⁴¹ Udalsova ve Karpov, *İstoriya Srednih Vekov*, II, 3.

⁴² Ernst Breisach, *Tarih Yazımı*, 444.

⁴³ Fatih Durgun, “Avrupa Tarihçiliğinde Feodalizm Kavramı Üzerine Tartışmalar: Bir Değerlendirme ve Öneri” (Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu, Ankara, Nisan 10-13 2017), 184.

özellikle ortaçağcılarının sayısında keskin bir azalmaya yol açtı. Kuşkusuz, Sovyet döneminde Orta Çağ tarihinin geniş bir şekilde incelenmesinin nedenlerinden biri de, P. Y. Uvarovun dediği gibi “escape” (gerçeklikten uzaklaşma arzusu) idi.⁴⁴ Komünist partinin tarihini yazmak yerine Orta Çağ Avrupa tarihini araştırmak, Sovyet tarihçisine ideolojik baskılardan kurtulmakla birlikte “demir perde” ile ayrılmış cazip kıtanın tarihini öğrenme şansı veriyordu. SSCB'nin çöküşünden sonra Sovyet tarihçisi, yılların baskısından ve yasaklardan kurtulma şansı kazandı ve Avrupa'nın artık Orta Çağ tarihini değil modern tarihini öğrenmek arzusu güçlendi. Orta Çağ tarihi alanında yapılan çalışmalar ise daha çok Avrupa'nın siyasi ve dini tarihi konularına odaklanmış olup daha betimleyici çalışmalarla temsil edilmeye başlandı.

1980'lerin sonu ve 1990'larda, Rusya tarih biliminde Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesiyle ilgili ciddi bir değişiklik fark edilmiyor; metodoloji değişmediği için neredeyse Sovyetlerden kalma dönemselleştirme de aynı yerde duruyordu. Birbiri ardına yayımlanan ders kitaplarında, Avrupa'nın Orta Çağ tarihi, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden başlayıp 1648'de Vestfalya Barışı'nın imzalanmasıyla sona eren üç döneme ayrılıyordu. Tanınan ortaçağcılardan S. P. Karpov'un editörlüğünde yayımlanan iki ciltlik “Orta Çağ Tarihi” ders kitabında bile Sovyet döneminden kalma dönemselleştirme (V-XVII yüzyıllar) korunmuştur.⁴⁵ Bahsi geçen iki ciltlikte XVI ve XVII. yüzyıllar “Erken Yeni Çağ” adı altında verilse de bu döneme ait tarihi olaylar “Orta Çağ Tarihi” içerisinde verilmiştir. Kitabın Giriş kısmında ortak yazarlardan olan L. M. Bragina ve O. V. Dmitriyeva konuya ilişkin şöyle bir açıklama yapıyorlar: “Aşağı Orta Çağ” veya “Erken Yeni Çağ” terimleri bu dönemin çelişkili taraflarını göstermektedir. Bu dönemde ekonomik ve politik bir sistem olarak hâkim olan feodalizm deformeye uğruyor ve onun derinliklerinde erken dönem kapitalist sisteminin temeli şekilleniyor”.⁴⁶

Batı Avrupa tarihi için XVI. ve XVII. yüzyılın ortalarını Orta Çağ'ın sonu veya Erken Yeni Çağ (*Early Modern History*) olarak gören Rus tarihçilerin tarihin dönemselleştirilmesine ilişkin görüşleri pek değişmemiş kalsa da araştırmamız açısından dikkate değer dönem olan 2000'li yıllarda Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesine ilişkin alternatif fikirler ve araştırmaların ortaya çıktığını da söylememiz gerekiyor. Bunların arasında, D. E. Haritonoviç'in, İngiliz tarihçi H. G. Koenigsberger'in “Erken Yeni Çağ'da Avrupa” (*Early Modern Europe*) adlı kitabına Sonsöz olarak yazdığı “Yeni Avrupa'nın Yeni Tarihi” başlıklı makalesini özellikle belirtmek gerekir. H. G. Koenigsberger'in dönemselleştirmesini esasen kabul eden D. E. Kharitonovich, makalesinde Sovyet tarihçilerinin 1648 yılını Orta Çağ'ın bitimi için bir kriter olarak göstermelerine özellikle dikkat çekerek, bu dönemselleştirmenin materyalist düşüncelerle çeliştiğini ve siyasi bir konjonktür taşıdığını göstermiştir.⁴⁷ D. E. Kharitonovich'in daha önce A. Y. Gureviç ile birlikte yazdığı ve 1995 yılında basılan “Orta Çağ Tarihi” adlı ders kitabı da farklı bir metodoloji ile yazılmış olup sosyal formasyon teorisine dayalı değil, insan merkezli bir tarih sunulmaya çalışılmıştır.⁴⁸ Kitapta Orta Çağ tarihi, o dönem insanının sosyal hayatı, siyasi düşüncesi, psikolojisi ve maneviyatı açısından ele alınarak Rusya'da Avrupa tarihinin tedrisinde alternatif bir ders kitabı olarak yazılmıştır. Rusya ortaokullarında okutulan alternatif ders kitapları arasında Moskova Devlet Üniversitesi Orta Çağ Tarihi Bölümü Profesörü R. M. Şükürov'un M. A. Boytsov ile ortak yazarı olduğu “Orta Çağ Tarihi: Batı Avrupa, Bizans ve Erken Dönem İslam”, O. V. Dimitriyeva ve L. A. Pimenova ile ortak yazarı olduğu “Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a”

⁴⁴ Tatyana Kuş, “O Fransii i Frankovedenii. Beseda s P. Y. Uvarovim (K 65-letiyu so Dnya Rojdeniya)”, *Fransuzskiy Yejeqodnik 2021: Epidemii v İstorii Fransii*, S. 54 (2021): 466.

⁴⁵ Sergey Karpov, *İstoriya Srednih Vekov. V 2 Tomah. Tom I* (Moskova: İzdatelstvo MGU, 2000); Karpov, S. P. *İstoriya Srednih Vekov. V 2 Tomah. Tom II* (Moskova: İzdatelstvo MGU, 2001).

⁴⁶ Karpov, *İstoriya Srednih Vekov*, II, 10.

⁴⁷ Kharitonoviç, “Novaya İstoriya Novoy Yevropı”, 296-297.

⁴⁸ Aron Gureviç ve Dimitriy Haritonoviç, *İstoriya Srednih Vekov* (Moskova: İnterpraks: 1995).

kitaplarını da gösterebiliriz.⁴⁹ Her iki kitapta da Orta Çağ'ın zamansal çerçevesi V.-XV. Yüzyıllar olarak gösterilmiştir.

Son yıllarda Rusya'daki yeniçağcılar arasında Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesi hakkında daha farklı görüşlerin olduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki Rusya tarih yazımında Yeni Çağ tarihinin XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yani İngiltere burjuva inkılâbıyla başladığı yönündeki resmi tanıma karşı daha 1980'lerin sonlarından itibaren yeniçağcılar arasında itirazlar yükselmeye başlamıştı. 1990'lı yıllarda bu tartışmalar biraz zayıflamış olsa da, 2000'li yılların başından itibaren yeniden arttı. Örneğin, L. R. Khut bu konuyla ilgili bir dizi makalesinde, Yeni Çağ tarihinin tanımının, Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesinin tanımıyla alakalı olduğu fikrini ileri sürmüştür.⁵⁰ Diğer bir tarihçi G. G. Pikov da "Avrupa Uygarlığının Tarihi" başlıklı kitabında Yeni Çağ tarihinin zamansal çerçevesinin farklı tanımını gündeme getirmiştir. Sadece Avrupa'nın değil tüm Avrasya'nın tarihinin dönemselleştirmesini kendi açısından önerdiği kitabında G. G. Pikov, XVI. yüzyılın Orta Çağ'dan da Yeni Çağ'dan da farklı özelliklere sahip olduğunu göstermiştir. Bu dönemin özelliklerini göz önünde bulundurarak tarihçi XVI. Yüzyılın "Erken Yeni Çağ Tarihi" olarak adlandırılmasından yana olduğunu yazmıştır.⁵¹

Orta Çağ'ın ne zaman bitip Avrupa için Yeni Çağ'ın ne zaman başladığı sorusunun sadece kronolojik değil aynı zamanda metodolojik bir konu olduğunu iyi anlayan Rus tarihçiler, Rusya Bilimler Akademisi'nin Ekim 2008'de düzenlediği "Tarihin Koordinatlarında Zaman / Время в Координатах Истории" başlıklı konferansta bir araya gelerek farklı önerilerini ortaya koydular ancak bir fikir birliğine yine varamadılar.⁵² L. R. Khut'un da itiraf ettiği gibi, Avrupa tarihinin dönemselleştirilmesine ilişkin tartışmalar, Rusya'da tarih yazımına çözüm getirmek yerine, konunun daha da uzamasına ve "ağırlaştırılmasına" yol açmıştır.⁵³ Alternatif kavramlar ise, Rusya'daki Orta Çağ araştırmalarında dönemselleştirme konusuna ilişkin geleneksel bakış açısını değiştirmeyi başaramamıştır. Bunun da Rusya'da tarih bilimindeki muhafazakârlık ve tek bir tip metodolojiyi takip etme çabalarıyla ilişkili olduğu görünüyor. Rus ortaçağcısı P. Y. Uvarov'un da söylediği gibi, "Bizim (yani Rusların – Y. Ç.) kültürümüz, her zaman tek bir kurtarıcı talime ihtiyacımız olacak şekilde inşa edilmiştir".⁵⁴ Gerçekten de 2000'li yılların ortalarına doğru tüm alternatif görüşlere rağmen Rusya'da Sovyet tarihçilerinin oluşturduğu dönemselleştirme kavramı çoğunluk tarafından kabul edilmiştir. Bugün Rusya'nın üniversite sisteminde (ve aynı zamanda ortaokullarda) okutulan "Orta Çağ Tarihi" dersinin zamansal çerçevesi V. ve XVII. yüzyılların ortalarını kapsadığı için "Yeni Çağ Tarihi" dersinin konuları XVII. yüzyılın ortalarından başlatılmaktadır.⁵⁵

Elbette Rusya'da ders kitapları dışında Orta Çağ tarihinin dönemselleştirilmesine ilişkin alternatif düşünceler ve farklı yönde yapılmış araştırmalar da az değildir. Özellikle son yıllarda N. D. Subbotina, A. S. Pronin, A. İ. Gogolev gibi ortaçağcılarının konuyla ilgili çalışmalarını vurgulamak gerekir.⁵⁶ Başka

⁴⁹ Mihail Boytsov ve Rustam Şükürov, *İstoria Srednih Vekov. Zapadnaya Yevropa, Vizantiya i Ranniy İslam* (Yekaterinburg: Artefakt, 2019); Olga Dimitriyeva, Rustam Şükürov ve, Lyudmila Pimenova, *Ot Srednevekoviya k Novomu Vremeni* (Moskova: Miros, 1997).

⁵⁰ Lyudmila Hut, "Problema Periodizatsii İstorii Novogo Vremeni: Opit Sovetskoy İstoriografii", *Nauka i Şkola*, S. 6 (2009): 52-55; Lyudmila Hut, "Problema Periodizatsii İstorii Novogo Vremeni v Oteçestvennoy İstoriografii Rubeja XX-XXI Vekov", *Novaya i Noveşşaya İstoria*, S. 6 (2009): 80-95.

⁵¹ Gennadiy Pikov, *Oçerki Sivilizatsionnoy İstorii Yevropı* (Moskova-Berlin: Direkt-Medya, 2020), 275-276.

⁵² Aleksandr Fokin, "Konferensiya "Vremya v Koordinatah İstorii" i Problema İzüçeniya Vremeni v Sovremennoy Rossiyskoy İstoriçeskoy Nauke", *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta* 6 (144), Sayı 30 (2009): 149-151.

⁵³ Hut, "Problema Periodizatsii İstorii Novogo Vremeni v Oteçestvennoy İstoriografii", 82.

⁵⁴ Aleksandr Mehanik, *Zaverit u Klio*, <https://expert.ru/expert/2011/11/zaverit-u-klio>

⁵⁵ "Annotatsiya Raboçih Programm Disiplin. Disiplini Obrzovatelnoy Programmi İstoriçeskogo Fakulteta Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta imeni M. V. Lomonosova", 24 Ağustos 2023 tarihinde erişildi, http://hist.msu.ru/upload/iblock/2d7/55048_RPDa_DO.pdf

⁵⁶ Makalenin kronolojik çerçevesine girmeyen bu çalışmalarda dönemselleştirme meselesi tarih felsefesi ve sosyal felsefe konusu olarak araştırılmıştır. Bkz. Nadejda Subbotina, "Problema Periodizatsii İstorii: Yediniçnoye, Osobennoye i Obşşeye", *Gumanitarniy Vektor* 13, S. 4 (2018): 6-16; Aleksey Pronin, "Filosofsko-Metodologičeskiye Paradigmi Periodizatsii İstorii",

bir deyişle, Avrupa tarihinin dönemselleştirilmesi konusu Rusya'da tartışılmaya açık kalmaya devam etmektedir. Son yıllarda sadece Orta Çağ tarihinin değil, genel olarak dünya tarihinin yeni bir kronolojisini sunan “Yeni Kronoloji” (Rusça *Новая Хронология*, İngilizce *New Chronology*) adlı bir teori de ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Yüzyıllardır dünya tarih yazımının dayandığı kronolojiyi reddeden A. T. Fomenko isimli Rus matematikçinin kurucusu olduğu bu teori, makalenin konusuna girmediği için çok fazla üzerinde durmayacağız, hem bu teori profesyonel tarihçiler tarafından ciddiye alınmıyor. Ancak Rusya'da bu tür bilimden uzak sahte teorilerin ortaya çıkmasının bir tesadüf olmayıp tarihçilerin metodoloji konusunda uzun yıllardır yaşadıkları ciddi sorunların tezahürü olduğunu da belirtmek isteriz.

Bugün Rusya'da, Avrupa'nın Orta Çağ tarihi üzerine yazılan makalelerin ve kitapların büyük bir kısmı hâlâ tek bir metodolojiden yoksun olup araştırmacıların hangi teori taraftarı olduğunu belirlemek çok zorlaşmıştır. Makalenin kronolojik çerçevesini göz önünde bulundurarak 2000'li yıllarda yapılan çalışmalara değinmedik fakat şu hususu belirtmek istiyoruz ki bu çalışmaların içerisinde teorik konulara ilişkin eserler de az değildir. Bu gün Rusya üniversitelerinde S. P. Karpov, P. Y. Uvarov, D. E. Haritonovich, R. M. Şükürov gibi güçlü ortaçağcılar ve onların öğrencileri faaliyet göstermektedirler ancak bu faaliyet Sovyet döneminde olduğu gibi tek bir merkeze tabe edilmemiş olup, farklı metodolojiler üzerinden yapılmaktadır. Belki de bu nedenle Rusya'da yayımlanan Orta Çağ Tarihi ders kitaplarında Orta Çağ'ın zamansal çerçevesi, feodalizmin evrenselliği, feodal kurumların özü henüz kesin olarak çözülmemiş olup önceki metodoloji kullanılarak araştırılmaktadır.

SONUÇ

Rusya'da Orta Çağ araştırmaları iki yüzyıl boyunca bir kaç önemli gelişme aşamasından geçmiş olup şüphesiz dünya tarih yazımına büyük katkılarda bulunmuştur. Rusya'da tarih yazımının karakteristik özelliklerinden biri, Sovyet döneminde olduğu gibi bugün de tarihçilerin yalnızca Rusya'nın veya Rusya'ya bağlı bölgelerin değil, tüm ülkelerin ve uygarlıkların tarihini detaylı araştırmasıdır. Bu yönüyle Rus ortaçağcısı herhangi bir Avrupa tarihçisinden farklı olarak ülkesiyle neredeyse hiçbir bağlantısı olmayan bölgelerin de tarihini araştırmış oluyor. Bu bir yandan tarihçi için takdire şayandır ama diğer yandan da bir dezavantajdır çünkü İngiltere ya da Fransa tarihçi için Rus tarihçinin yazdıkları pek dikkat çekmiyordur. Ne yazık ki bugün Avrupalı tarihçinin Rusya'daki Orta Çağ araştırmaları hakkında çok yüzeysel bir bilgisi vardır ki bu da Rus tarihçisinin Avrupalı meslektaşıyla bilimsel tartışmalara girmesini veya işbirliği yapmasını engelleyen faktörlerdendir. Bu nedenle Rusya'daki ortaçağcıların kabul ettikleri dönemselleştirme meselesi Avrupalı tarihçiler arasında büyük tartışmalara yol açmamıştır.

Bir başka sorun Rusya tarihçisinin 70 yılı aşkın bir sürede ideolojik sınırlamalar içinde kalması ve bu sınırlamaların kalıntılarından henüz tam anlamıyla kurtulamamış olmasıdır. Bu durum öncelikle metodolojik konularda kendini göstermekte ve ortaçağcıların Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin zamansal çerçevesini belirtmelerini zorlaştırmaktadır. Rusya tarih yazımında feodalizm ile Orta Çağ eşit tutulduğu için Avrupa'nın Orta Çağ tarihi feodal üretim biçiminin ortaya çıkışı (ilkel feodalizm), gelişmesi (klasik feodalizm) ve dağılışı (aşağı / son feodalizm) gibi dönemlere ayrılmıştır. Bazı tarihçiler için dönemselleştirme çok önemli bir mesele olmayabilir ancak dönemselleştirmenin bir çalışma yöntemi olduğunu da unutmamak gerekir. Dönemselleştirme de tüm sınıflandırmalar gibi şarta bağlı olsa da tarihi olayları bu sınıflandırmayı yapmadan tahlil etmek de zordur. Rusya'daki ortaçağcıların karşılaştığı bu zorluklar nedeniyle bugün Avrupa'nın Orta Çağ tarihi üzerine herhangi bir teori mevcut değildir hâlbuki Sovyet döneminde tüm ideolojik sınırlamalara ve siyasi önyargılara rağmen teorik konular çok ciddi bir şekilde araştırılmıştır. Bugün ise Rusya tarihçisi tekrar başa dönüp yüz yıl önce cevaplaması gereken teorik soruları gündeme getirmek zorunda kalmıştır.

Yayımlanmamış Doktora Tezi, (Moskova Devlet Vilayet Üniversitesi, 2013); Anatoliy Gogolev, “K Probleme Periodizatsii Srednih Vekov”, *Nauka i Obrazovaniye*, S. 3 (2010): 50-55.

⁵⁷ Bkz. Dimitriy Haritonoviç, “Fenomen Fomenko”, *Noviy Mir* 3 (1998), 22 Ağustos 2023 tarihinde erişildi, https://magazines.gorky.media/novyi_mi/1998/3/fenomen-fomenko.html

Elbette modern Rus tarih yazımının avantajları da vardır. Sovyet döneminde tarih çoğunlukla yazılı kaynaklara dayanılarak çalışılırken bugün tarihin çok çeşitli disiplinleri ortaya çıkmış ve araştırmalar artık multidisipliner bir nitelik kazanmıştır. Daha önce Rus tarihçinin erişemediği Avrupa arşivleri artık onlara açıktır ve aynı zamanda Avrupa dergilerinde yayımlanmak da eskisi kadar zor değildir. Bununla birlikte Avrupa'nın Orta Çağ tarihinin en temel sorunu olan zamansal çerçevesi ve dönemselleştirilmesi meselesi hâlâ çözümlenmemiştir. Bireysel yazarların farklı bakış açılarına rağmen, Orta Çağ Tarihi Rusya üniversitelerinde eskisi gibi yine V. yüzyıldan XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemi öğretilmekte ve Yeni Çağ Tarihi, XVII. yüzyıl İngiltere inkilâbıyla başlamaktadır.

Bugün Rusya'daki Orta Çağ araştırmalarının dünya tarih yazımının entegrasyonu için, Orta Çağ'ın ve feodalizmin özü, Orta Çağ'ın zamansal çerçevesi ve dönemselleştirilmesi, feodalizmin evrenselliği dâhil olmak üzere birçok teorik konuyla ilgili tek bir kavramın oluşturulması gerektiği düşüncesindeyiz. Bunun için daha önceki teoriler yeniden incelenmeli, Rus tarih yazımının 200 yılı aşkın başarıları tekrardan değerlendirilmeli özellikle Orta Çağ'da Avrupa'nın ekonomik gelişme tarihine ilişkin temel araştırmalar Avrupa bilimine kazandırılmalıdır. Önceki kavramlardan vazgeçmek zor olduğu gibi yeni bir kavramın oluşturulması da karmaşık ve sancılı bir süreçtir. Bu sürecin sorunsuz ilerlemesi için Rusya ortaçağcılarının temel amacı, Rus biliminin başarılarını dünya biliminin başarılarını öğrenerek geliştirmek olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Alkan Necmettin. "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üçlü" sistem ve "Avrupa Merkezci" Tarih Kurgusu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2/9 (2009): 23-42.
- "Annotasiya Raboçih Programm Disiplin. Disiplini Obrzovatelnoy Programmi İstoriceskogo Fakulteta Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta imeni M. V. Lomonosova". 24 Ağustos 2023 tarihinde erişildi, http://hist.msu.ru/upload/iblock/2d7/55048_RPDa_DO.pdf (Rusça).
- Barg, Mihail. *Epohi i İdeii. Stanovleniye İstorizma*. Moskova: Mısl, 1987 (Rusça).
- Boytsov, Mihail, ve Rustam Şükürov. *İstoria Srednih Vekov. Zapadnaya Yevropa, Vizantiya i Ranniy İslam*. Yekaterinburg: Artefakt, 2019.
- Blok, Mark. *Apologiya İstorii ili Remeslo İstorika*. Çev. Yevgeniya Lısenko. Moskova: Nauka, 1973.
- Breisach, Ernst. *Tarih Yazımı*, çev. Hülya Kocaoluk. İstanbul: YKY, 2006.
- Davies, Norman. *Europe: A History*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Dimitriyeva, Olga, Şükürov, Rustam, ve Lyudmila Pimenova. *Ot Srednevekovya k Novomu Vremeni*. Moskova: Miros, 1997.
- Durgun, Fatih. "Avrupa Tarihçiliğinde Feodalizm Kavramı Üzerine Tartışmalar: Bir Değerlendirme ve Öneri". Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur, Ankara, Nisan 10-13 2017.
- Durgun, Fatih. "Rönesans'tan 19. yüzyıla Avrupa tarih yazımında ilerleme fikri, dönemselleştirme ve Orta Çağ Avrupa tarihi algısı", *İnsan ve Toplum*, S. 3(6) (2013): 283-304.
- Fokin, Aleksandr. "Konferensiya "Vremya v Koordinatah İstorii" i Problema İzuçeniya Vremeni v Sovremennoy Rossiyskoy İstoriceskoy Nauke", *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta* 6 (144), S. 30 (2009): 149-151. (Rusça).
- Fryde, Edmund. "The Beginnings of Italian Humanist Historiography: The "New Cicero" of Leonardo Bruni", *The English Historical Review* 95, No 376 (July 1980): 533-552.
- Gerye, Vladimir. *Novaya İstoriya*. Leksionnyy Kurs. Moskova: Litografiya, 1881.
- Gerye, Vladimir. *Vvedeniye v Novuyu İstoriyu*. Moskova: Litografiya Aleksandrovskoy, 1892.

- Gogolev, Anatoliy. “K Probleme Periodizatsii Srednih Vekov”, *Nauka i Obrazovaniye*, S. 3 (2010): 50-55.
- Granovski, Timofey. *Soçineniya*. Moskova: Tipografiya Mamontova, 1900.
- Grinin, Leonid. “Teoriya, Metodologiya i Filosofiya İstorii: Oçerki Razvitiya İstoricheskoı Mıslı ot Drevnosti do Seredini XIX Veka”, *Fisolofiya i Obşestvo*, S. 3 (İyul – Sentyabr 2010): 162-199.
<https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-metodologiya-i-filosofiya-istorii-ocherki-razvitiya-istoricheskoy-mysli-ot-drevnosti-do-serediny-xix-veka-lektsiya-5-period> (erişim tarihi 07.12.2023) (Rusça).
- Grosul, Vladislav. “O Periodizatsii Vsemirnoı i Oteçestvennoı İstorii”, *Rossiyskaya İstoriya*, S. 3 (2007): 122-139. (Rusça).
- Gureviç, Aron, ve Dimitriy Haritonoviç. *İstoriya Srednih Vekov. Uçebnik*. Moskova: İnterpraks: 1995. (Rusça).
- Gutnova, Yevgeniya. *İstoriografiya İstorii Srednih Vekov*. Moskova: Vısshaya Şkola, 1974. (Rusça).
- Haritonoviç, Dimitriy. “Fenomen Fomenko”, *Noviy Mir* 3 (1998), 22 Ağustos 2023 tarihinde erişildi, https://magazines.gorky.media/novyi_mi/1998/3/fenomen-fomenko.html (Rusça).
- Haritonoviç, Dimitriy. “Novaya İstoriya Novoy Yevropı (Vmesto Poslesloviya)”, *Koenigsberger, H. H. Yevropa Rannego Novogo Vremeni*, ed. Dimitriy Haritonoviç, 294-314. Moskova: Ves Mir, 2006. (Rusça).
- Hut, Lyudmila. “Problema Periodizatsii İstorii Novogo Vremeni: Opıt Sovetskoy İstoriografii”, *Nauka i Şkola*, S. 6 (2009): 52-55. (Rusça).
- Hut, Lyudmila. “Problema Periodizatsii İstorii Novogo Vremeni v Oteçestvennoı İstoriografii Rubeja XX-XXI Vekov”, *Novaya i Noveyşaya İstoriya*, S. 6 (2009): 80-95. (Rusça).
- İvanova, Tatyana. “Problema Kriteriyev Periodizatsii Vseobşey İstorii v Nauçnom Nasledii V. İ. Gerye”, *Uçoniye Zapiski Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Gumanitarniye Nauki* 153, Kniga 3, S. 1 (2010): 150-157. (Rusça).
- İvonin, Yuriy. “Pozdneıe Srednevekovıye ili Rannıyaya Novaya İstoriya”, *Voprosy İstorii*, S. 1 (1987): 67-77. (Rusça).
- Kamen, Henry. *Spain 1469-1714: a Society of Conflict*. London-New York: Longman, 2005.
- Karamzin, Nikolay. *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*. Kniga 1-4. Moskova: Kniga, 1988-1989 (Rusça).
- Kareıev, Nikolay. Pamyati Dvuh İstoriikov, *Annalı*, S. 1 (1922): 154-174 (Rusça).
- Karpov, Sergey. *İstoriya Srednih Vekov*. V 2 Tomah. Tom I. Moskova: İzdatelstvo MGU, 2000. (Rusça).
- Karpov, Sergey. *İstoriya Srednih Vekov*. V 2 Tomah. Tom II. Ranneye Novoye Vremya. Moskova: İzdatelstvo MGU, 2000. (Rusça).
- Karpov, Sergey. *İstoriya Srednih Vekov*. V 2 Tomah. Tom I-II. 7-e İzdaniye, Dorabotannoye. Moskova: İzdatelstvo MGU, 2010. (Rusça).
- Klyuyev, Artyom, ve Anton Sveşnikov. “Osnovniye Podhodı k İzuçeniyu İstorii Oteçestvennoı Mediyevistiki 1920-1940 qq.”, *Vestnik Omskogo Universiteta*, S. 3 (2013): 57-62. (Rusça).
- Koenigsberger, Helmut. *Yevropa Rannego Novogo Vremeni*. Çev. Dimitriy Haritonoviç. Moskova: Ves Mir, 2006. (Rusça).

- Kosminski, Yevgeniy. *İstoriografya Srednih Vekov. Leksii*. Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1963. (Rusça).
- Kuş, Tatyana. “O Fransii i Frankovedenii. Beseda s P. Y. Uvarovım (K 65-letiyu so Dnya Rojdeniya)”, *Fransuzskiy Yejeqodnik 2021: Epidemii v İstorii Fransii*, S. 54 (2021): 448-474. DOI 10.32608/0235-4349-2021-1-54-448-474 (Rusça).
- Le Goff, Jacques. *Sivilizasiya Srednevekovogo Zapada*. çev. Vladimir Babinsev. Yekaterinburg: U – Faktoriya, 2005. (Rusça).
- Le Goff, Jacques. *Stoit Li Rezat İstoriyu Na Kuski*, çev. M. Y. Nekrasov (Sankt-Peterburg: Yevrazia, 2018).
- Leyn, Devid. “Teoriya Sosialistiçeskoj Revolyusii Vladimira Lenina”, *Mir Rossii* 29, Sayı 4 (2020): 112-133. DOI: 10.17323/1811-038X-2020-29-4-112-133 (Rusça).
- Marks, Karl ve Engels, Friedrich. “Kapital”, *Marks, Karl., ve Engels, Friedrich. Soçineniya*, XXIII, 725-773. Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politıçeskoj Literaturı, 1960. (Rusça).
- Mekhanik, Aleksandr. *Zaverit u Klio*, <https://expert.ru/expert/2011/11/zaverit-u-klio> (erişim tarihi 16.07.2023). (Rusça).
- Obyasnitelnaya Zapıska k Proyektu Postanovleniya Ob Organizasii İstoriçeskoj Gruppı v Sostave Otdeleniya Obşestvennih Nauk i ob İnstitute İstorii Akademii Nauk, *Arhiv Rossiyskoj Akademii Nauk*, Fond 1577, Opis 5, Yed. Khr. 20, List 21-25, Tarih: 28 Şubat 1936 (Rusça).
- Pikov, Gennadiy. *Oçerki Sivilizasionnoy İstorii Yevropı*. Moskova-Berlin: Direkt-Medya, 2020. (Rusça).
- Plehanov, Georgi. *Oçerki po İstorii Materializma*. Moskova: Gospolitizdat, 1938. (Rusça).
- Postanovleniye Politbyuro SK VKP (b) “O Postanovke Prepodavaniya Grajdanskoy İstorii v Şkolah”, *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sosialno-Politiçeskoj İstorii (eski adı Sentralnyy Partiyinyy Arhiv İnstituta Marksizma-Leninizma)*, Fond 17, Opis 3, Delo 940, List 1, Tarih: 5 Mart 1934 (Rusça).
- Postanovleniye Politbyuro SK VKP (b) “O Vosstanovlenii İstoriçeskih Fakultetov v Sostave Universitetov”, *Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sosialno-Politiçeskoj İstorii*, Fond 17, Opis 163, Delo 1017, List 61-61 ob., Tarih: 29 Mart 1934 (Rusça).
- Pronin, Aleksey. “*Filosofsko-Metodologiçeskiye Paradigmi Periodizasii İstorii*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Moskova Devlet Vilayet Üniversitesi, 2013 (Rusça).
- Proyekt Postanovleniya Ob Organizasii İstoriçeskoj Gruppı v Sostave Otdeleniya Obşestvennih Nauk i ob İnstitute İstorii Akademii Nauk, *Arhiv Rossiyskoj Akademii Nauk (eski adı Arhiv Akademii Nauk SSSR)*, Fond 1577, Opis 5, Yed. Khr. 20, List 1-6, Tarih: 28 Şubat 1936 (Rusça).
- Revunenkov, Vladimir. “O Periodizasii Novoy i Noveyşey İstorii”, *Metodologiçeskiye Voprosı Obşestvennih Nauk, Sbornik Statey*, ed. Vasiliy Tugarinov, Anton Drozdov, 170-197. Leningrad: İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta, 1968. (Rusça).
- Rıbakov, Sergey. “V. N. Tatişev v Zerkale Russkoy İstoriografii”, *Voprosy İstorii* 4 (Aprel 2007): 161-167 (Rusça).
- Rudkovskaya, İrina. “Hronologiya i Periodizasiya v İstoriografiçeskoj Tradisii Pozdnego Prosveşeniya”, *Dialog so Vremenem* 56 (2016): 126-150 (Rusça).
- Rutenburg, Viktor. “Ranniye Burjuazniye Revolyusii: K Voprosy o Naçale Kapitalistiçeskoj Erı v Zapadnoy Yevrope”, *Voprosy İstorii*, S. 3 (1984): 72-81. (Rusça).
- Skazkin, Sergey. *İstoriya Srednih Vekov. V 2 Tomah. İzdaniye Vtoroye*. Moskova: Vişşaya Şkola, 1977. (Rusça).

- Stalin, İosif. “O Nekotorih Voprosah İstorii Bolşevizma. Pismo v Redaksiyu Jurnalı “Proletarskaya Revolyusiya”, *Stalin, İ. V. Soçineniya*, XIII, 84-102. Moskova: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1951. (Rusça).
- Stalin, İosif. “O Dialektiçeskom i İstoriceşeskom Materializme”, *Stalin, İ. V. Soçineniya*, XIV, 253-282. Moskova: Pisatel, 1997. (Rusça).
- Subbotina, Nadejda. “Problema Periodizasiı İstorii: Yediniçnoye, Osobennoye i Obşeye”, *Gumanitarniy Vektor* 13, S. 4 (2018): 6-16 (Rusça).
- Tihonov, Vitaliy, ve Çernobayev, Anatoliy. “Sentrom İstoriceşesкой Nauki v SSSR doljen bit İnstitut İstorii Akademii Nauk. Proyekt Direktora İnstituta Akademika N. M. Lukina. 1936 God”, *İstoriceşkiy Arhiv*, S. 2 (2021): 71-80. (Rusça).
- Udalsov, Aleksandr, Kosminski, Yevgeni ve Osip Vainşteyn. *İstoriya Srednih Vekov. 2-ye İzdaniye. Tom I*. Moskova: OGİZ, 1941. (Rusça).
- Udalsova, Zinaida, ve Sergey Karpov. *İstoriya Srednih Vekov. Tom I*. Moskova: Vısshaya Şkola, 1990. (Rusça).
- Udalsova, Zinaida, ve Sergey Karpov. *İstoriya Srednih Vekov. Tom II*. Moskova: Vısshaya Şkola, 1991. (Rusça).
- Vasser, Mihail. *Spravoçny Tom k Polnomu Sobraniyu Soçineniy V. İ. Lenina. Çast I*, Moskova: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1978. (Rusça).
- Yesakov, Vladimir. “O Likvidasiı Kommunisticeşesкой Akademii Nauk SSSR”, *Akademiya Nauk v Reşeniyakh Politbyuro SK RKP (b) – VKP (b) – KPSS, 1922-1991, I*, ed. Vladimir Yesakov, 216-224. Moskova: ROSSPEN, 2000. (Rusça).